

Stroškovna učinkovitost in ekonomska uspešnost

Kljub visokim stalnim stroškom lahko z gospodarno uporabo sredstev in dovolj udeleženci dosežemo v e-izobraževanju boljše stroškovno učinkovitost, kot bi jo za primerljiv program dosegli v tradicionalnem izobraževanju. Povprečne stroške navadno merimo na program, na uro ali na udeleženca, ki je končal program. Majhno število udeležencev in večji osip navadno pomenita višjo ceno programa.

V primerjavah ekonomike e-izobraževanja in tradicionalnega izobraževanja uporabljamo navadno dve merili: stroškovno učinkovitost in uspešnost.

Stroškovna učinkovitost ali ekonomičnost je razmerje med denarno izraženimi rezultati (output) in stroški (input). Organizacija bo stroškovno bolj učinkovita kot druge, če bo znala doseči ugodnejši izid z enakimi vložki (stroški) ali če bo enake izide dosegla z manjšimi vložki kot primerljive organizacije.

Poseben vidik stroškovne učinkovitosti je stopnja donosnosti. Izračunamo jo kot razmerje med ustvarjenim dohodkom ali dobičkom in vloženi sredstvi. Izračunavanje stopnje donosnosti določenega programa e-izobraževanja je v praksi precej težavno. Problemi nastopajo pri ugotavljanju, kateri prihodki ali stroški (kot elementi dohodka ali dobička) so povezani z e-izobraževanjem, kateri pa le deloma ali pa sploh ne. Podoben problem nastaja pri razmejevanju sredstev, ki so namenjena za e-izobraževanje in za druge vrste uporabe. Izračunavanje stopnje donosa otežuje tudi dejavnik časa, predvsem z vidika dolžine časovnega zamika, ko naj bi novi program začel prinašati dohodke, in obdobja, ko je treba pokriti vložena sredstva. Upoštevati pa je treba tudi, da lahko nekatere storitve e-izobraževanja (posebej ozko specializirane in nestandardizirane) kaj hitro zastarijo.

Ekonomska uspešnost se kvantira s količino pa tudi s kakovostjo doseženih rezultatov. Organizacija je uspešna, če so dosežki ustrezni glede na potrebe in zahteve udeležencev in če ponuja primerljivi program ceneje kot druge organizacije. Bolj ko so dosežki kakovostni ob dani ceni, uspešnejša je organizacija.

4.1.4 Avtorske pravice in e-izobraževanje

Uvod

Eno od področij, ki se z uporabo IKT kaže v povsem novih razsežnostih, je varstvo avtorskih pravic. Vprašanje varstva avtorskih pravic se je pojavilo, ko je iznajdba Gutenbergovega tiskarskega stroja omogočila množično tiskanje pisnih besedil, pismenost prebivalstva pa je zagotavljala dovolj bralcev. Prvi tiskarji so bili hkrati tudi založniki. Nase so prevzemali vse stroške v zvezi z

izdajo in denarnimi nadomestili avtorjem, vendar pa zakonsko niso bili zavarovani, saj so lahko tudi drugi knjige ponatiskovali v neomejenih količinah in jih prodajali ceneje. Nove okoliščine so odprle temeljno vprašanje varstva avtorskih pravic, to je, kako najti ravnovesje med spodbujanjem in ustreznim nagrajevanjem ustvarjalnosti avtorjev, primernimi zaslužki založnikov in drugih sodelujočih ter dostopnostjo ustvarjenih del za uporabnike.

Ureditev vprašanja avtorskih pravic je v sodobnih družbah še pomembnejša, saj avtorske pravice urejajo dostopnost do informacij kot enega poglobitnih razvojnih virov. Pri tem ima osrednjo vlogo internet, saj ta medij izjemno povečuje možnost dostopa do informacij, omogoča pa tudi uporabo teh informacij na zelo različne načine in za zelo različne namene. Široka dostopnost in raznolikost mogočih uporab, ki jih podpira sodobna IKT, daje avtorjem nove, boljše priložnosti za uveljavljanje njihovih stvaritev v strokovnem in tržnem pomenu. Hkrati pa se povečujejo nevarnosti za nezakonito uporabo stvaritev brez ustreznega varstva in za oškodovanje avtorjev.

V nadaljevanju te točke bomo najprej predstavili temelje avtorskega prava s prikazom njegovih začetkov in mednarodnimi sporazumi ter z ureditvijo avtorskih pravic v Sloveniji. Nato bomo kratko pregledali, kakšne so možnosti za učinkovito upravljanje avtorskih pravic v e-izobraževanju – pri tem bomo upoštevali stanje na področju avtorskega varstva digitalnih vsebin in veljavne zakonodaje, ki za izobraževanje sicer dovoljuje nekatere omejitve avtorskih pravic.

Začetki avtorskega prava

Zametke avtorskega prava lahko iščemo v tako imenovanih privilegijih, ki so jih srednjeveški oblastniki podeljevali posameznim tiskarjem kot izključne (monopolne) pravice za tisk neke knjige; s tem so želeli preprečiti poceni ponatise drugih tiskarjev. Taki privilegiji so varovali zgolj interese tiskarjev in jih zato ne moremo obravnavati kot obliko avtorskega prava. Prvi tak privilegij je bil izdan v Benetkah že leta 1469 (Hofman, str. 2–3).

O avtorskoprnem varstvu lahko govorimo šele od leta 1709, ko je bil v Angliji zaradi potrebe po celostnejši ureditvi varstva avtorjev in njihovih del objavljen Anin zakon (*Statute of Anne*), imenovan tudi Zakon o avtorski pravici (*Copyright Act*). Ta je dajal avtorjem izključno pravico razmnoževanja njihovih knjižnih del in zemljevidov za štirinajst let. To dobo je bilo mogoče podaljšati še za štirinajst let, če je avtor ob poteku prvega roka še živel. Avtorskopravno varstvo se je do konca 18. stoletja razširilo tudi v druge evropske države in Združene države Amerike ter odločilno vplivalo na razmah založniške dejavnosti, ki zajema danes tudi zvočne posnetke, filme, fotografije, softver in arhitekturna dela.

Mednarodni sporazumi

Z ekonomskim razvojem in povečano mednarodno trgovino se je pojavila tudi potreba po mednarodnem varstvu avtorskih pravic, najprej v obliki dvostranskih sporazumov med podpisnicami, ki so bili zasnovani na vzajemnosti. Državljanom v drugi državi, podpisnici takšnega sporazuma, so bile priznane enake pravice kot državljanom prve države.

Bernska konvencija

Vendar urejanje vprašanja avtorskih pravic na ravni dvostranskih sporazumov ni bilo učinkovito. Zato so se leta 1886 v Bernu na pobudo francoskega književnika Victorja Hugoja in pod pokroviteljstvom Mednarodnega združenja literatov in umetnikov sestali predstavniki desetih držav in sprejeli posebno konvencijo o varstvu avtorskih pravic, poimenovano Bernska konvencija.⁴⁰

Temeljno besedilo te konvencije je bilo večkrat dopolnjeno, nazadnje 1979 (Hofman, str. 14). Pozneje besedila niso spreminjali, pač pa so vsebinske dopolnitve uvrstili v posebne sporazume.⁴¹

Države, podpisnice Bernske konvencije, sestavljajo Unijo za varstvo pravic avtorjev na njihovih književnih in umetniških delih.⁴² Ta unija se je leta 1967 na konferenci v Stockholmu združila s Pariško unijo za varstvo industrijske lastnine v novo Svetovno organizacijo za intelektualno lastnino (*angl. World Intellectual Property Organisation – WIPO*).

Temeljna načela Bernske konvencije so (Bahor, str. 4):

- *načelo asimilacije ali nacionalne obravnave*: za avtorje, ki so državljani drugih članic, velja enako varstvo kot za domačine, in vse pravice, ki jih priznava konvencija;
- *načelo varstva brez formalnosti*: uživanje in izpolnjevanje pravic poteka brez posebnih formalnosti; avtorske pravice so avtomatično zavarovane, brž ko delo nastane, torej ko je napisano ali shranjeno na kakem mediju. Posebna izjava avtorja ali njegov zahtevk za varstvo avtorskih pravic nista potrebna;
- *načelo minimalnega varstva pravic*: obvezuje članice, da v svojih zakonih varujejo pravice avtorjev najmanj v takem obsegu, kot je določen v Bernski konvenciji. Države, ki so sprejele konvencijo, pa imajo možnost, da zavarujejo avtorske pravice še v večjem obsegu. Tako na primer konvencija dopušča, da države podpisnice podaljšajo trajanje varstva pravic (na pri-

⁴⁰ Prve podpisnice Bernske konvencije so bile: Francija, Nemčija, Velika Britanija, Belgija, Italija, Španija, Švica, Haiti, Liberija in Tunizija. Jugoslavija je Bernsko konvencijo podpisala že leta 1928, Združene države Amerike pa šele 1989. Slovenija jo je ratificirala leta 1992.

⁴¹ Spremembe avtorskega prava, ki jih je prinesla potreba po varstvu stvaritev, povezanih z IKT, in nove možnosti varstva avtorskih pravic s pomočjo IKT orodij, ureja poseben sporazum WIPO Copyright Treaty.

⁴² Po zadnjih podatkih z domače strani WIPO (<http://www.wipo.int>) ima Unija 164 članic.

mer z minimalnega obdobja 50 let po avtorjevi smrti na 70 let). Varstvo je zagotovljeno avtorjem, ki so državljani ali le živijo v državah članicah, za objavljena in še neobjavljena dela. Avtorji, ki niso državljani članic, pa uživajo varstvo le za dela, ki so prvič objavljena v državah članicah. Eno od temeljnih načel konvencije je tudi to, da je za državo podpisnico obvezno le besedilo konvencije, ki ga je ratificirala.

Svetovna konvencija o avtorski pravici

Svetovna konvencija o avtorski pravici (*angl. Universal Copyright Convention*) je druga konvencija za varstvo avtorjev, ki je nastala na pobudo Unesca leta 1952 v Ženevi, da bi dopolnila mednarodno varstvo avtorskih pravic v tistih državah, ki zaradi velikega obsega varstva avtorjev niso podpisale Bernske konvencije. Po podatkih Unesca (<http://erc.unesco.org>) je različico, sprejeto v Parizu leta 1971, doslej podpisalo 62 držav, med njimi tudi Slovenija.

Obseg varstva je manjši kot pri Bernski konvenciji. Sprejeti sta le načeli *minimalnega varstva pravic in nacionalne obravnave*. Dolžina trajanja varstva je najmanj za avtorjevega življenja in 50 let po avtorjevi smrti oziroma najmanj 25 let po prvi objavi dela ali najmanj 25 let po registraciji dela, varstvo po Bernski konvenciji pa traja 70 let po avtorjevi smrti.

Četudi Svetovna konvencija še vedno velja, pa se je njen pomen zmanjšal. Poglavitni razlog je v tem, da se je Bernska konvencija po reviziji iz leta 1967 tej konvenciji približala in je manj zavezujoča, saj omogoča državam, članicam Unije, ob določenih pogojih⁴³ in državam v razvoju določeno omejevanje varstva avtorskih pravic.

Mednarodni sporazum TRIPS

Avtorske pravice vplivajo tudi na mednarodne ekonomske tokove. Plačilo dohodka na podlagi avtorske pravice avtorju v drugi državi (honorarji in licenčnine) je sestavni del mednarodne trgovine storitev in zahteva ustrezno pravno ureditev. V ta namen je bila leta 1994 sprejeta Marakeška deklaracija o sporazumu o trgovinskih vidikih intelektualne lastnine (*angl. Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS*). Ta zavezuje članice Svetovne trgovinske organizacije, ki želijo sprejeti TRIPS, da prej prilagodijo nacionalno zakonodajo Bernski konvenciji.

⁴³ Te pogoje določa tako imenovani tristopenjski test (*angl. three step test*). 9.(2) člen Bernske konvencije določa, da je državam Evropske unije prepuščena pravica, da v svojih zakonih dovolijo reproduciranje omenjenih del v določenih *posebnih primerih*, toda le če to reproduciranje *ni v škodo normalni (običajni) uporabi del* in nepravilno *ne povzroči škode zakonitim interesom avtorja* (Xalabarder, 2004).

Avtorske pravice v Sloveniji

Bernska konvencija in drugi mednarodni sporazumi so temelj zakonodaje o avtorskem pravu v Sloveniji. Slovenija pri zakonodaji s tega področja upošteva tudi ustrezne direktive Evropske unije.

Področje avtorskega prava ureja v Sloveniji Zakon o varstvu avtorskih in sorodnih pravic ZASP, ki je bil sprejet leta 1995 (Uradni list RS, št. 21/95) in pozneje večkrat dopolnjen, nazadnje leta 2006.

V nadaljevanju prikazujemo temeljne pojme in določila avtorskega prava v Sloveniji; posebno pozornost namenjamo določilom, ki veljajo za izobraževanje.

Avtorska pravica je posebna oblika intelektualne lastnine, ki avtorju zagotavlja uresničevanje premoženjskih (materialnih) in osebnih (moralnih) interesov, povezanih z izkoriščanjem avtorskega dela. Avtorska pravica nastane s samo stvaritvijo dela in poseben postopek registracije, kot na primer za pravice industrijske lastnine, ni potreben.

Avtor je fizična oseba, ki je ustvarila avtorsko delo.

Domneva se, da je avtor tisti, čigar ime, psevdonim ali znak je na običajen način naveden na delu ali pri objavi dela. Če na delu teh podatkov ni, se šteje, da je do uveljavljanja avtorskih pravic upravičen tisti, ki delo izda, ali tisti, ki je delo prvi objavil.

Če neko delo ustvari več oseb in gre za nedeljivo celoto, pripada vsem soavtorjem nedeljiva avtorska pravica na tem delu. Vsak soavtor mora prispevati najmanj to, kar se šteje za stvaritev in je osnova avtorskemu delu. Tehnična pomoč pri nastanku dela ne pomeni soavtorstva.

Avtorska dela so individualne intelektualne stvaritve s področja književnosti, znanosti in umetnosti, ki so kakor koli izražene, če ZASP ne določa drugače.

Sodna praksa je izoblikovala še dodatne predpostavke, ki nam pomagajo presoditi, ali je delo avtorsko delo ali ne:

- delo mora biti človekova stvaritev, in ne rezultat naprav;
- delo mora izhajati iz določenega področja ustvarjalnosti (znanosti, književnosti in umetnosti);
- delo mora nastati v »avtorjevem duhu« in mora vsebovati osebno noto (individualnost);
- delo mora biti zaznavno s človeškimi čuti, zato je potrebna njegova izraženost bodisi na materialnem nosilcu ali kako drugače, kot na primer na glasbenih prireditvah (Trampuž in sodelavci, 1997, str. 30).

Značilna avtorska dela so:

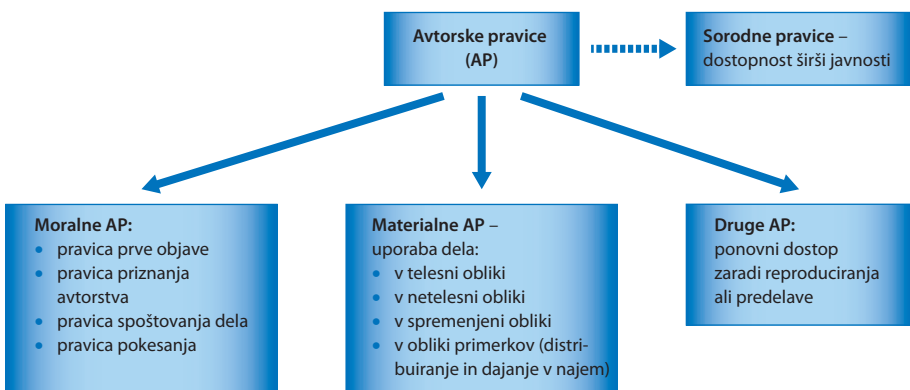
- govornjena dela (na primer govori, pridige, predavanja),
- pisana dela (na primer leposlovna dela, članki, priročniki, študije in računalniški programi),
- glasbena dela z besedilom ali brez njega,
- gledališka, gledališko-glasbena in lutkovna dela,
- koreografska in pantomimska dela,
- fotografska dela in dela, narejena po postopku, podobnem fotografiranju,
- avdiovizualna dela,
- likovna dela, arhitekturna dela, dela uporabne umetnosti in industrijskega oblikovanja,
- kartografska dela,
- predstavitve znanstvene, izobraževalne ali tehnične narave (tehnične risbe, načrti, skice, preglednice, izvedenska mnenja, plastične predstavitve in druga dela enake narave).

Med avtorska dela ne uvrščamo:

- idej, načel, odkritij,
- uradnih besedil z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja,
- ljudskih književnih in umetniških stvaritev.

Iz avtorske pravice, ki je enovita pravica, izhajajo izključna osebna upravičenja (*moralne avtorske pravice*), izključna premoženjska upravičenja (*materialne avtorske pravice*) in druga upravičenja avtorja (*druge pravice avtorja*).

Slika 21: Vrste avtorskih pravic

Moralne avtorske pravice pomenijo duhovno vez med avtorjem in njegovim delom. Moralne avtorske pravice zagotavljajo avtorju uresničevanje moralnih interesov v zvezi z njegovim delom, tudi če je pravico do izkoriščanja dela prenesel na drugo osebo.

Moralne avtorske pravice pomenijo, da ima avtor izključno pravico:

- odločiti, kdaj in kako bo njegovo delo prvič objavljeno (*pravica prve objave*);
- do priznanja avtorstva na svojem delu in pravico odločitve o navajanju njegovega avtorstva pri objavi dela (*pravica priznanja avtorstva*);
- da se upre skazitvi in vsakemu drugemu posegu v svoje delo ali ob vsaki njegovi uporabi (*pravica spoštovanja dela*);
- da avtorsko pravico v odnosu do imetnika prekliče, če ima za to resne moralne razloge in če prej imetniku povrne škodo, ki s tem nastane (*pravica skesanja*).

Avtorska pravica pripada avtorju na podlagi same stvaritve dela, zato ni potreben noben postopek, da bi bilo delo avtorskopravno varovano. Avtorska pravica traja za avtorjevega življenja in 70 let po njegovi smrti.

Materialne avtorske pravice varujejo premoženjske interese avtorja in omogočajo, da se avtor sam odloči o uporabi svojega dela. Avtor bo svoje materialne interese uresničil tako, da bo povsem sam izkoriščal svoje delo, ali pa da bo izkoriščanje svojega dela prepustil komu drugemu za plačilo.

Materialne avtorske pravice zajemajo:

- uporabo dela v telesni (predmetni) obliki, zlasti pravico reproduciranja;
- uporabo dela v netelesni obliki, kot je:
 - pravica javnega izvajanja,
 - pravica javnega prenašanja,
 - pravica javnega predvajanja s fonogrami in videogrami,
 - pravica javnega prikazovanja,
 - pravica radiodifuznega oddajanja in radiodifuzne retransmisije,
 - pravica sekundarnega radiodifuznega oddajanja,
 - pravica dajanja na voljo javnosti;
- uporabo dela v spremenjeni obliki, zlasti pravico predelave in pravico avdi-ovizualne priredbe;
- uporabo primerkov avtorskega dela, zlasti pravico distribuiranja in pravico dajanja v najem.

Druge pravice avtorja omogočajo avtorju dostop do njegovega dela, ki je že bilo preneseno na tretjo osebo, če je to potrebno zaradi uresničevanja pravice reproduciranja ali pravice predelave dela in če to ne nasprotuje upravičenim interesom imetnika avtorske pravice (tako imenovana pravica dostopa in izročitve).

ZASP obravnava poleg avtorskih pravic še *sorodne pravice* (118. člen). Sorodne pravice so pravice fizičnih in pravnih oseb, ki s svojim prispevkom omogočajo, da so avtorska dela dostopna širši javnosti. Takšne pravice imajo po ZASP izvajalci, proizvajalci fonogramov (na primer zgoščenke), filmski producenti,

organizacije RTV in založniki. Sorodna pravica traja praviloma 50 let od nje-nega nastanka.

Pravica do uporabe (izkoriščanja) avtorskih del se praviloma pridobi z *avtorsko pogodbo*, sklenjeno neposredno z avtorjem ali kolektivno organizacijo avtorjev, ki zastopa avtorje.

Zakon dopušča izjeme, ko je uporaba avtorskih del prosta, to je brez avtorskega dovoljenja in brez plačila honorarja avtorju. Za uveljavljanje ali spoštovanje avtorskih pravic *na področju izobraževanja in tudi e-izobraževanja* je posebno pomembno določilo iz 49. člena ZASP, da je dovoljena prosta uporaba za namene pouka, kadar gre za:

- javno izvajanje objavljenih del v obliki neposrednega pouka;
- javno izvajanje objavljenih del na brezplačnih šolskih slovesnostih pod pogojem, da izvajalci ne prejmejo plačila;
- sekundarno radiodifuzno oddajanje RTV šolskih oddaj.

Ob takšni uporabi je treba navesti vir in avtorstvo dela, če je navedeno na uporabljenem delu.

Prosto je tudi reproduciranje avtorskih del *v največ treh primerkih za zasebno uporabo fizičnih oseb* ali za *lastno uporabo v nekaterih javnih ustanovah*. Za ublažitev škode, ki jo imajo avtorji, jim zakon priznava posebno pavšalno nadomestilo, ki so ga dolžni plačati proizvajalci in uvozniki proizvodov, ki omogočajo množično kopiranje in presnemavanje avtorskih del.

Avtorske pravice in e-izobraževanje

V e-izobraževanju se s problematiko avtorskih pravic srečujemo že pri sami zasnovi programov, ko se odločamo ali bomo učna gradiva pripravili sami ali pa uporabili že pripravljena (točki 3.1.3. in 3.1.4), in tudi pri sami izpeljavi programa e-izobraževanja, ki navadno zajema poleg lastnih učnih gradiv tudi uporabo drugih virov informacij (točka 5.2.1).

Bistveno je, da se pri pripravi programa e-izobraževanja čim prej in seveda strokovno lotimo reševanja vprašanj, povezanih z avtorskimi pravicami. Neprofesionalni postopki pridobivanja licenc ali celo kršenje zakonodaje povzročajo škodo avtorjem in tudi uporabnikom ter lahko pripeljejo do prepovedi uporabe, še posebno pri dragih e-gradivih. Kot smo pokazali v drugem delu priročnika Načrtovanje e-izobraževanja, so izbor vsebin in struktura programa e-izobraževanja, njegova izpeljava ter poslovni načrt elementi, ki so medsebojno povezani in jih ne smemo obravnavati posamično.

Kakšno strategijo naj uporabi organizacija ali avtor programa e-izobraževanja, ki želi pripraviti program e-izobraževanja kar se da kakovostno in ekonomsko

učinkovito in pri tem spoštovati mednarodne sporazume oziroma veljavno zakonodajo s področja avtorskih pravic?

V bistvu imamo na voljo dve poti:

- od lastnika avtorskih pravic *pridobimo licenco*;
- delo, ki je sicer avtorsko zavarovano, *uporabimo na podlagi izjem*, ki jih dopuščajo mednarodni sporazumi in zakonodaja, po katerih pridobitev avtorskih pravic za določene namene ni potrebna.

Izjeme (omejitve) avtorskih pravic veljajo na splošno za:

- namene poučevanja,
- citiranje del,
- kompilacije (zbirke) gradiv,
- uporabo v javnih knjižnicah in drugih javnih ustanovah.

Vsekakor je za organizacijo in uporabnika veliko privlačnejša druga možnost, če so le izpolnjeni pogoji za to. Pridobitev licence je pogosto povezana s težavami zaradi identifikacije avtorja ali imetnika avtorskih pravic, s precej zamudnimi postopki pridobivanja avtorskih pravic in seveda s precejšnjimi stroški.

Pri presoji, s katerimi možnostmi in omejitvami moramo računati pri uporabi določenih gradiv glede na varstvo avtorskih pravic, pa moramo tudi upoštevati, da se mednarodni sporazumi večinoma nanašajo na avtorska dela na tradicionalnih (*analognih*) *nosilcih*. Tudi zakonodaja večine držav za digitalne avtorske pravice šele nastaja.

V nadaljevanju bomo na kratko predstavili poglobitve razvojne usmeritve *tehnoloških in pravnih ukrepov* za varstvo avtorskih pravic digitalnih vsebin.⁴⁴ Nato pa bomo pogledali, koliko je mogoče zakonodajo o omejitvah (izjemah) avtorskih pravic za namene poučevanja uporabiti v e-izobraževanju.⁴⁵

Razvojne usmeritve za varstvo avtorskih pravic za digitalne vsebine

Zakonodaja za varstvo avtorskih pravic se danes razvija v dveh poglobitvenih smereh.

Prva smer je razvoj *tehnoloških ukrepov in sistemov* za upravljanje digitalnih pravic (*angl. Digital Rights Management – DRM*). Ti naj bi avtorju omogočili popoln nadzor nad uporabo njegovih del, predvsem tako, da se onemogoči kakršna koli kršitev uporabe določenega digitalnega dela. Zaradi potrebe po popolnem nadzoru nad uporabo digitalnega dela zahteva ta pristop nadzor nad

44 Povzeto po Strategiji razvoja informacijske družbe v Republiki Sloveniji, 2007, str. 25–26. Več o problematiki upravljanja digitalnih pravic v delih Julienu Hofmana *Introducing Copyright* (2009) in Maje Bogataj Jančič *Avtorsko pravo v digitalni dobi* (2008).

45 Prikaz temelji na raziskavi Raquel Xalabarder: *Copyright Exceptions for Teaching Purpose*. UOC. Interdisciplinary institute. Working paper series WP04–004.

komunikacijami (distribucija) in računalniško opremo (kopiranje) posameznega uporabnika. Problematičnost tega pristopa se kaže zlasti z vidika zagotavljanja zasebnosti. Zaradi svoje omejevalne narave lahko negativno vpliva na raziskave in razvoj na področju posameznih tehnologij in na razvoj e-vsebin.

Druga smer je sistem pravnega varstva, ki se je razvil v sklopu organizacije *Creative Commons* (CC). Sistem CC ponuja vnaprej pripravljene licence, s katerimi avtorji jasno določijo dovoljene in nedovoljene uporabe svojih del, tako da lahko dela svobodneje krožijo med uporabniki. Označevanje avtorskih del z licenco CC ne pomeni, da se avtor odreka avtorskim pravicam. Sistem omogoča dve temeljni pravici:

- uporabo (*angl. share*),
- izrabo in spreminjanje dela v novi stvaritvi.

Pri tem omogoča nekatere omejitve teh pravic: uporabo ali izrabo samo v nekomercialne namene ter pogoj, da morebitno novo stvaritev, ki jo avtor oblikuje na podlagi obstoječega dela, deli pod istimi pravicami in pogoji kot obstoječe delo (*angl. share alike*). Po zadnji različici omogočajo CC navedene značilnosti uporabe šest različnih licenc.

Preglednica 29: **Licence po sistemu Creative Commons**

Licenca	Značilnosti	Simbol
Prva	Priznanje avtorstva + nekomercialno + brez predelav	
Druga	Priznanje avtorstva + nekomercialno + deljenje pod istimi pogoji	
Tretja	Priznanje avtorstva + nekomercialno	
Četrta	Priznanje avtorstva + brez predelav	
Peta	Priznanje avtorstva + deljenje pod istimi pogoji	
Šesta	Priznanje avtorstva	

Vir: Hoffman, 2009, str. 97.

Koncept CC je pravno skladen in temelji na zakonodaji o avtorskih pravicah, omejen pa je z zakonodajo posameznih držav. Izbira kombinacij pravic in omejitev za izbrano licenco je preprosta za razumevanje in uporabo ter tehnološko podprta in dostopna na internetu.

Avtorji si lahko ustvarijo licenco na internetu tudi sami glede na to, kaj želijo s svojim delom omogočiti, ali glede na specifične okoliščine, v katerih želijo omogočiti uporabo in izrabo svojega dela. Z vnaprejšnjo določitvijo pravic in omejitev omogočajo uporabnikom izrabo dela brez potrebne izrecne odobri-

tve. To je za uporabnike velika prednost, saj je pridobitev dovoljenj za uporabo digitalnih del časovno zahtevna in zapletena, včasih celo nemogoča.

Primer uporabe licence: priznanje avtorstva + nekomercialno + brez predelav

© Založba Pasadena, d.o.o., 2008.

Imetnika avtorskih pravic na tem delu sta avtorica Maja Bogataj Jančič in Založba Pasadena d.o.o.. To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 2.5 (priznanje avtorstva, nekomercialno brez predelav). V skladu s to licenco je mogoče vsakemu uporabniku ob priznanju avtorstva delo razmnoževati, distribuirati, javno priobčevati in dajati v najem vendar samo v nekomercialne namene. Dela ni dovoljeno predelovati.

Ta knjiga je izšla s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Po drugi strani možnost različnih pravic avtorjem dodatno omogoča izrabo interneta kot medija za razširjanje in uveljavljanje njihovega dela, pri čemer si še vedno zadržijo izrecno pravico odločanja o uporabi v komercialne namene. Torej sistem avtorjem zagotavlja več prožnosti pri izbiri načina uporabe njihovega dela, hkrati pa skupnosti in družbi omogoča lažjo uporabo in izrabo avtorskih del v skladu z zakonodajo.

Omejitve avtorskih pravic in e-izobraževanje

Čeprav je jedro avtorskega prava sistem izključnih avtorskih pravic, ki je namenjen spodbujanju ustvarjalnosti avtorjev – njihovem nagrajevanju, pa avtorsko pravo vendarle priznava nekatere omejitve avtorskih pravic (izjeme izključnih pravic) (Jančič, 2009, str. 76). Z omejitvami avtorskih pravic se želi ustvariti ravnotežje med interesi avtorja – posameznika in širšimi družbenimi interesi za prost pretok informacij in razširjanje znanja. Mednarodne konvencije na splošno omogočajo omejitve avtorskih pravic, vendar so si države pridržale pravico, da same določijo področja, za katera te izjeme veljajo.

Eno od področij, kjer se na splošno priznavajo omejitve avtorskih pravic, je *izobraževanje*. Bernska konvencija v členu 10.2. tako navaja, da lahko države podpisnice sporazuma uredijo zakonodajo tako, da je dovoljena *uporaba* književnih in umetniških del *pri pouku za ilustracijo* z objavljanjem, oddajanjem po radiodifuziji ali z zvočnimi in vizualnimi snemanji, pri čemer mora biti takšna uporaba v skladu z dobrimi običaji. Ves čas od sprejema Bernske konvencije velja, da poučevanje ne zajema le pouka na osnovnošolski ravni,

pač pa tudi višje stopnje in tudi ŠND (Ricketson v Xalabarder, 2004, str. 5). Pojem uporabe pa ni natančno opredeljen in ga je mogoče interpretirati zgolj kot reprodukcijo ali pa tudi posredovanje javnosti. Možnost uporabe s posredovanjem pa je bistvena za e-izobraževanje.

Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta (2001/29/EC), ki je namenjena urejanju avtorskih pravic v informacijski družbi, vsebuje več omejitev avtorskih pravic, med njimi tudi za pouk. Člen 5.3 »dovoljuje uporabo avtorskih del izključno v namen ilustracije pri pouku ali znanstvenem raziskovanju, kadar se navede vir, vključno z avtorjevim imenom (razen če se to izkaže kot nemogoče) in v obsegu, ki ga upravičuje nekomercialen namen, ki naj se doseže«. Glede na določila te direktive zajema uporaba za namene poučevanja tako tradicionalno poučevanje kot tudi e-izobraževanje (Xalabander, 2004, str. 7), in to v obliki reprodukcije in prenašanja javnosti, kar zajema snemanje – prenos datoteke na strežnik, prenos podatkov in sprejem podatkov. Ni pa jasno, ali prenašanje digitalnih vsebin zajema tudi možnost prenosa datotek udeležencem.

Direktiva tudi ne navaja posebnih omejitev za to izjemo glede na uporabljeni obseg in naravo avtorskih del. Upravičenost do izjeme je pogojena le z uporabo za nekomercialne namene, in to ne glede na status organizacije.

Z vidika uporabe določil direktive o omejitvah avtorskih pravic je treba upoštevati, da imajo omejitve ali izjeme, ki jih navaja direktiva, naravo tako imenovanega *izčrpnega seznama*. To pomeni, da druge izjeme, razen izrecno navedenih, niso dovoljene. Za države članice pa niso obvezne, to pomeni, da jih lahko upoštevajo ali pa tudi ne.

Pregled zakonodaje s področja avtorskih pravic kaže, da je implementacija tega določila v nacionalnih zakonodajah precej različna. Večina držav sicer dopušča določene izjeme za namene pouka, za e-izobraževanje pa jih praviloma ne navaja, razen nekaterih izjem, kot na primer Italija, Nemčija, Luksemburg, Nizozemska.

Med države, ki dopuščajo določene omejitve avtorskih pravic za namene izobraževanja, e-izobraževanja pa ne obravnavajo posebej, spada tudi Slovenija. Kot smo že opozorili, ZASP v 47. členu namreč navaja, da je avtorska dela dopustno brez prenosa ustrezne materialne avtorske pravice, vendar ob plačilu primernega nadomestila, *reproducirati* v berilih in učbenikih, namenjenih za pouk. V takšne namene je mogoče uporabiti tudi dele avtorskih del ter posamična dela s področja fotografije, likovne umetnosti, arhitekture, uporabne umetnosti, industrijskega oblikovanja in kartografije, če gre za že objavljena dela več avtorjev ali če avtor tega ni izrecno prepovedal.

Obravnava omejitev avtorskih pravic pri uporabi v izobraževanju se v slovenski zakonodaji očitno nanaša očitno le na avtorska dela, objavljena v tradicio-

nalnih medijih, in je za potrebe e-izobraževanja, ki zahteva predvsem pravico *posredovanja javnosti*, nedorečena.

Vsekakor bi e-izobraževanje, zlasti z vidika možnosti omejitev avtorskih pravic, zasluži celostnejšo in temeljitejšo obravnavo v avtorskem pravu in ustrezno dopolnitev zakonodaje. Takšna obravnava bi morala izhajati iz vsebinske analize različnih oblik in načinov uporabe, predelave in distribucije elektronskih gradiv, upoštevajoč tudi razlike v statusu uporabnikov. Poleg možnosti uporabe avtorskih del v e-izobraževanju na podlagi omejitve avtorskih pravic zaradi poučevanja bi bilo treba raziskati implikacije drugih omejitev avtorskih pravic, to je na podlagi citiranja, kompilacije (zbirke) gradiv in uporabe v javnih ustanovah ter pri tem upoštevati možnosti, ki jih daje tristopenjski test.

Priporočene povezave

Cobiss:

<http://www.cobiss.si/>

Creative Commons:

<http://creativecommons.org/>

Creative Commons (v slovenskem jeziku):

<http://creativecommons.si/licence>

Doba:

<http://www.doba.si/vpis.asp>

Elearnspace:

<http://www.elearnspace.org/>

Oxford Text Archive, Oxford University:

<http://www.ota.ox.ac.uk/>

WIPO:

<http://www.wipo.int>

World Digital Library:

<http://www.wdl.org/en/>